

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(5)“03/08”:903.2

К.С. Сорочан

ПРО КУЛЬТОВІ ПРЕДМЕТИ ЯК ПРЕДМЕТ ТОРГІВЛІ У ВІЗАНТІЇ В IV-IX ст.

*У статті досліджуються культові речі Візантії, що представляли собою всю різноманітність предметів релігійної сфери життя ромеїв. Вони розглядаються як предмет ремісничої продукції і об'єкт торгових операцій. Уточнюється склад культових речей і проводиться їх систематизація шляхом поділу на дві основні групи: предмети сакральної приналежності, що склали особливий *res sacra* Романії, і культу особистого характеру. Також з'ясовуються професії ремісників, які займалися виготовленням і продажем культового асортименту ринку, а також законодавчі обмеження на подібну торгівлю.*

Ключові слова: культові речі, Візантія, реміснича продукція, торгівля.

Культові речі є невід'ємною частиною будь-якої культури як епітома тієї чи іншої релігії, прояв духовного життя суспільства. Тому не дивно, що в першій у світі найпотужнішій християнській державі, в якій вище церковної влади була лише імператорська, значенню культу відводили почесне місце.

В якості асортименту візантійської торгівлі дослідниками культові речі не розглядалися. В історіографії ми знаходимо лише нечисленні роботи, що стосуються окремих предметів культу частіше у взаємозв'язку з церковною сферою. Мабуть, спрацьовував відомий стереотип, закладений вже ромейським законодавством, яке чітко і послідовно зазначало, що такого роду предмети склали особливий державний резерв (*res sacra*), назавжди виключений з торгового обігу як такого (*extra commercium*)¹. У цьому полягає проблема сучасної візантиністики, яка з одного боку повинна вивчати такі речі як елемент матеріального вираження християнської релігії – духовного життя суспільства, з іншого боку – як частину економічної сфери існування *Basiliea Romaion*. У складі візантійського срібла предмети культу були частково розглянуті Е. Крукшанк Додд і М. Маделл Менго, як елемент прикладного мистецтва Візантії – А. В. Банк, як частина візантійської торгівлі – В. Н. Залеською, яка також приділила увагу ромейським амулам-євлогіям Малої Азії та Салонік. Подібного ретельного вивчення удостоїлися лише обереги-філактерії у статті Н. Д. Барабанова. Власне як предмет торгівлі тема культових речей була порушена тільки А. А. Єрусалимською, яка вивчала види візантійського імпорту на Північнокавказькому Шовковому шляху.

Основою для нашого дослідження стали письмові, переважно наративні, правові та агіографічні джерела. Серед юридичних варто виділити Дигести з *Corpus juris civilis* (VI ст.), вибірку законів – Еклогу (VIII ст.), і її більш пізні редакції (Приватна Поширена Еклога кінця VIII – першої половини IX ст.; Еклога, змінена за Прохіроном середини X – середини XII ст.), і звичайно ж офіційне зібрання статутів константинопольських ремісничих і торгівельних корпорацій – Візантійську книгу Епарха. Повсякденне використання культових речей відображено і в Хронографії Феодана Сповідника, а також агіографічній літературі – Житті Феодора Сікеота і константинопольських синаксарях. До них долучаються епіграфічні свідчення, а також результати археологічних досліджень візантійських міських центрів і сільських поселень переважно Північного Причорномор'я. При цьому хронологічні рамки дослідження відображають період з IV по IX ст. як час оформлення ринкових відносин і ринку товарів ромейського суспільства, еволюції спеціалізації в сфері зовнішньої і внутрішньої торгівлі, морської і сухопутної, ринку послуг. Саме в цей період Візантія набуває рис типової середньовічної держави.

Про особливу цінність предметів культу в Візантії говорить той факт, що за звичайну, приватну продаж або купівлю як цілої, так і розрізної дорогої речі церковного призначення передбачалося покарання конфіскацією або штрафом (*eiskomizesthai*)². З 81-ї новели Льва VI випливало, що такі цінні «священні предмети» можна було продавати через аргіропратів (*argyropratos*) – скупників і продавців ювелірних виробів, але, очевидно, тільки духовним установам в особі представляючих їх ієреїв. Вочевидь, це була давня, закоріненна практика. Житіє Феодора Сікеота, написане його учнем Георгієм після смерті святого в 613 р., повідомляє, що Феодор, будучи єпископом Анастасіополя в Галатії, повинен був послати архідіякона в Константинополь, щоб придбати там срібні дискос і потир³. Точно також Ігнатій, ігумен одного з монастирів у Східній Фрігії, як розповідає присвячений йому синаксар, складений не раніше другої половини IX ст., спеціально їздив до Константинополя, щоб купити церковні посудини, ікони, хрест і Євангеліє для нового храму⁴. Навряд чи випадково в обох випадках, розділених століттями, центром-постачальником дорогих предметів культу виступала столиця, аргіропрати якої мали офіційне монопольне право на такого роду продаж, оскільки перебували під особливим контролем епарха. Однак наскільки повно культові речі були виключені із системи купівлі-продажу? Слід задатися питанням, чи були тут відступлення, чого вони стосувалися і хто взагалі займався такого роду торгівлею. На всі ці питання ми постараємося дати відповідь у цій статті.

Предмети християнського культу становили значну частину асортименту продукції візантійських ювелірів, які виготовляли літургійні посудини із золота, срібла, бронзи, покриті позолотою, карбуванням: блюда-дискоси, потири, чаші-патени, вази, посудини для обмивання рук священика, ложки-лігули, черпаки-кіафи, цідилки-емфоси і махала-рипіди, звіздиці,

крапельниці, кадила, свічки та інші культові речі, одночасно складали оздоблення церков. Вони добре відомі за прекрасним сирійськими, кіпрськими та іншими зразками ранневизантийського часу⁵. Багато цих коштовностей були при Іраклії (575-641 рр.) взяті з церков столиці, а, можливо, з Олександрії та інших міст імперії, щоб бути переплавленими на монети і тим дати кошти на виснажливу війну з Сасанідським Іраном, з якої Візантія в підсумку вийшла переможницею⁶.

Немає сумнівів, що провінційні ювеліри та інші майстри по металу виготовляли для широкого ринку звичайні дешеві талісмани, філактерії, амулети – натільні і нашивні хрестики, медальйони, маленькі релікварії, енколпіони, іконки (іноді зі скляними вставками із зображенням святих), образки, ладанки, які робили і в техніці лиття, і карбування, і штампування, імітуючи іноді дорогі прототипи⁷. Знахідки бронзових і сланцевих форм для їх виливків в провінційному Херсоні та на Тепсені в Криму говорять самі за себе⁸. Не виключено, що такою продукцією торгували вузькоспеціалізовані торговці як, наприклад, феокапілос (theokapelos), про якого згадував на початку V ст. Ісидор Пелусіот⁹.

Принаймні, до часу арабських вторгнень VII ст. при монастирських центрах і мартиріях популярних, широко шанованих святих у Сирії, Палестині, Єгипті і Малій Азії (Ефесі, Смирні, Пергамі, Синопі, Лампсаці) існували ергастрії, в яких виробляли на продаж паломникам дешеві глиняні, скляні, свинцеві ампули-евлогії, що призначалися для священного масла або води¹⁰. В. Н. Залеська зазначала, що оскільки до іконоборського періоду і після нього (тобто до 30-х рр. VIII ст. і після 842 р.) культ освяченого масла і води, праху з гробниць, доставлених від місць поклоніння шанованим святим, продовжував існувати і розвиватися, вочевидь, повинні були виготовлятися і посудини такого призначення, але їх ще не виділено з маси аналогічних предметів IV-VII ст. і пізнішого часу¹¹. Взагалі, в VII-IX ст. почала розквітати торгівля священними реліквіями, мощами святих, навіть фальшивими, незважаючи на осуд з боку деяких благочестивих сучасників. В усякому разі, подібна практика була особливо поширена у візантійській Італії¹². Підйом народної релігійності в часи іконоборства призвів до зростання торгівлі такими культовими речами як амулети і філактерії, обереги і нітрохи не ослаб після 843 р. Зростання популярності подібних речей може бути пояснена засудженням та заборонаю ікон і мощей як ідолопоклонства (іконоборці вважали божественну природу незображуваною), що одночасно визначало поширення інших форм прояву приналежності до християнської віри.

Траплялося, дрібні торговці несправжніми, по суті, язичницькими амулетами, філактеріями поєднували це заняття з прогнозами, які тут же, на ринку повідомляли бажаним за невеликі гроші¹³. Такі продавці ніколи не зникали, як не зникало різноманіття подібних філактеріїв, що ґрунтувалися на популярних в народі формах побутової магії і легко зближувались

з дозволеними амулетами-евлогіями¹⁴. Еклога і наступні юридичні компендіуми IX – початку X ст., присуджували тих, хто здійснював це «...з власного користюлюбства», до конфіскації майна і вигнання, але монотонний рефрен заборон говорить про безплідність боротьби з таким дохідним ремісничим промислом¹⁵.

В докіноборську епоху окремі монастирі вели жваву торгівлю іконами, а ремесло художників-зографів (zographos), іконописців знаходило попит задовго до кінця іконоборства¹⁶. Повної заборони на ікони, особливо в повсякденному побуті провінційних центрів, владі домогтися не вдалося. Професію техніта (technites) – художника згадував і Георгій Монах¹⁷.

Образки-іконки, які в оправі носили на грудях, виготовляли також каменерізи з м'яких порід каменю, особливо зі стеатита – дешевого щільного мінералу (по суті тальку) сіро-блакитного, зеленого, рожевого чи білого кольорів. Їх родовища відомі в Малій Азії та Греції¹⁸. Не існувало жодного візантійського міста або культурно пов'язаного з ним центру, в якому не було б кам'яних іконок, що говорить про відносну масовість їх виготовлення і, отже, дешевизну. Класичним періодом стеатита вважаються XI-XII ст., від яких дійшло особливо багато виробів, в тому числі дорогих, покритих позолотою, виконаних на індивідуальні замовлення, але початок популярного виробництва сягає своїм корінням щонайменше IX ст.¹⁹.

Ще більшим попитом користувалися простіші керамічні, іноді поливні іконки із зображенням святих або хреста²⁰. Їх виробництво було, звичайно, згорнуто в найбурхливіші, нетерпиміші часи іконоборства, коли торговельно-ремісничче населення підтримувало урядову політику, але можна припускати, що подекуди воно збереглося. Наприклад, у катакомбах поховань Нікомідії зустрічалися керамічні поливні таблетки-образки VIII в. із зображенням обличчю юних Св. Георгія та Св. Пантелеймона, які, вочевидь, були виробами місцевих гончарів²¹.

У самій Візантії та за її межами, в колишніх ромейських володіннях в Сирії та Палестині, в VI-IX ст. відливали з бронзи численні двостулкові хрести-релікварії з рельєфними або рідше гравірованими зображеннями Христа в коловії (довгому хітоні без рукавів), Богоматері і святих. Кам'яна матриця для виготовлення таких хрестів походить з візантійського Херсона, де взагалі знайдено чимало ранньосередньовічних енкалпціонів (грец. *egkolpion* – «що знаходиться на лоні», *kolpos* – «лоно, серце, груди» – виріб, що перебуває «на лоні (серце), на грудях, невеликий ковчег, мощевик, який носили на шії на шнурку або ланцюжку), в тому числі привізних, сиропалестинського, а точніше, близькосхідного походження²². Грубість зображень як на місцевих, так і на імпортованих виробках такого роду, вочевидь, не можна розглядати як прояв неумілості майстрів і занепаду ремесла. «Тепер уже ні в кого не виникає сумнівів в тому, – зазначав дослідник хрестів В. Г. Пуцко, – що між схематизмом і орнаменталізацією в трактуванні людських фігур на сирійських гравірованих енкалпціонах і безпорадним примітивізмом не можна ставити знак рівності. Це риси певного стилю, що характери-

зує велику групу творів середземноморського художнього ремесла раннього середньовіччя, що дійшли до наших часів»²³.

Предмети християнського культу купували або замовляли виготовити ремісникам, як це було з технітом, скоріш за все, ковалем, який зробив залізний хрест для вдови і тим самим виконав вказівку Модеста, архієпископа Єрусалимського²⁴. Житіє останнього невизначено за часом, але описаний у ньому випадок виглядає настільки буденним, типовим, що змушує припускати виготовлення культових предметів на замовлення цілком звичайною справою і, отже, достатньо масовим. Втім, деякі дрібниці могли робитися нарівні з бронзовою, мідної біжутерією, з запасом для найширшого продажу. Мабуть, саме на це були розраховані вапнякові, сланцеві, шиферні та бронзові матриці з візантійського Херсона, що служили для відливання хрестиків, амулетів-образків, підвісок, які відносяться до часу не пізніше VIII-IX ст.²⁵.

Дорогі церковні принадлежності, наприклад, золоті хрести з інкрустаціями константинопольського виробництва другої половини VI – першої половини VII ст., надходили і за межі Візантії, але тільки в якості дипломатичних подарунків вождям «варварів», причому не тільки хрещеним, але навіть язичникам²⁶. Напевно, подібними шляхами або в якості воєнної здобичі візантійський золотий хрест опинився в лангобардському похованні VII ст.²⁷. Срібна чаша з села Вран в Албанії, прикрашена ромбами із зображенням птахів, квітів та інших декоративних елементів, була знайдена разом зі срібним глечиком VIII ст., на якому були викарбувані вірші псалма 28: «Глас Господній над водами...»²⁸. Ймовірно, обидві речі служили для малого водосвяття. Проте деякі предмети культу все ж входили в VII-IX ст. до складу візантійського експорту. Інакше як пояснити знахідки релікваріїв малоазійського виробництва, «ладанок», хрестів на маршрутах «шовкового шляху», що вів з імперії на Кавказ і далі на схід аж до Китаю²⁹. Таке вивезення стало тим більше можливим у IX-X ст., коли обсяг константинопольської торгівлі зріс у порівнянні зі складною епохою «темних віків» у багато разів і візантійські літургійні посудини, прикраси, ікони поширювалися на території від Ірландії до Північної Русі³⁰. Нарешті, до кола оздоблення церков належали, мабуть, і покривала вівтарів, в чималій кількості шовкові³¹.

Таким чином, асортимент речей культового призначення чітко розпадався на дві основні складові – дорогі літургійні посудини і в цілому цінні речі церковного, сакрального характеру, які дійсно були майже повністю виключені з системи купівлі-продажу, якщо не вважати «дипломатичну» торгівлю, і широкий спектр предметів культу особистого характеру, торгівлю якими у всі часи вели або спеціалізовані дрібні торговці, феокапілоси, або самі майстри-ремісники (ювеліри, каменерізи, гончарі, ковалі, художники-зографи, техніти), виробники таких речей на замовлення і на продаж. Останнє, схоже, було найбільш типовим, причому передбачало навіть експортні поставки дорогами Шовкового шляху, які особливо зросли

до IX ст. Явище зростання такого експорту ймовірно можна пояснити завершенням періоду іконоборства, а отже збільшенням кількості монастирів, які були великими виробниками різних предметів культу. Таким чином, цілком виключати предмети християнського культу з візантійського торговельного обігу, як це вважають деякі дослідники, не доводиться. Речі культурного характеру так чи інакше також були пов'язані з купівлею-продажем. Більш того, частина з них перебувала в широкому обігу і навіть була предметом далекої торгівлі, потрапляючи таким чином за межі імперії.

Примітки

1. Corpus juris civilis. Berolini, 1908. Vol.1: Digesta. – I. 8. 9. 10; ср.: Яковлев В. Н. Римское право. Тирасполь, 1994. – С. 113, табл. 15.
2. Византийская книга Эпарха: Вступ. ст., пер., коммент. М. Я. Сюсюмова. – М.: Изд-во вост. лит-ры, 1962. – II. 7.
3. Georgii Vita Theodori Syceoni // Theophilou Ioannou Mnemeia agiologika. – Venetiis, 1884. – S.399 – 400.
4. Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmondiano / Ed. Hipp. Delehaeye / Acta Sanctorum Novembris Propylaeum. – Bruxelles, 1902. – Col. 84–85.
5. Cruikshank Dodd E. Byzantine Silver Treasures: Monographien der Abegg Stiftung. – Bern, 1973; Zaleskaja V. Die byzantinische Torevtik des 6. Jahrhunderts. Einige Aspekte ihrer Erforschung // Metallkunst von der Spätantike bis zum ausgehenden Mittelalter (Wissenschaftliche Konferenz 20 – 21 März 1979). – Berlin, 1982. – S.97 – 111; Mundell Mango V. Silver From Early Byzantium. The Kaper Koraon and Related Treasures. – Baltimore (Maryland), 1986. – P.68 – 274; Культура Византии. – М., 1989. – С. 521, 523; Zaleskaja V. La torevtique byzantine du Vie siecle (les centre locaux) // Argenterie romaine et byzantine. Actes de la table ronde (11 – 13 octobre, Paris). – Paris, 1988. – P. 227-233.
6. Theophanis Chronographia ex rec. C. de Boor. Lipsiae, 1883. Vol.1: Textum graecum continens. – P.302.
7. Культура Византии. – М., 1989. – С. 529.; Иерусалимская А. А. Виды византийского импорта в раннесредневековых могильниках Северного Кавказа как отражение многообразных контактов на Шелковом пути // XVIII Международный конгресс византинистов. Резюме сообщений. – М., 1991. – Т. 1. – С. 457; Пиоро И. С. Крымская Готия. – К., 1990. – С. 135.
8. Подр. см.: Сорочан С.Б. Византийский Херсон (вторая половина VI – первая половина X вв.). Очерки истории и культуры / С. Б. Сорочан. – Харьков: Майдан, 2005. – Ч. 1. – С. 244 – 246, 422, 456, рис. 70-72, 116.
9. Isidorus Pelusium opera // PG. – 1859 – Т.77. Col.452 B – C.
10. Kötzsche-Breitenbruch L. Pilgerandenken aus dem Heiligen Land. Drei Neuerwerbunden des Württembergischtn Landesmuseums in Stuttgart // Virarium. – Münster, 1984. – S. 229-246, Taf. 25-32; Залеская В. Н. Ампулы-эвлогии из Малой Азии (IV–VI вв.) / В.Н.Залеская // ВВ. – 1986. – Т. 47. С. 182-190.
11. Залеская В. Н. Группа свинцовых ампул-эвлогий из Фессалоники / В.Н. Залеская // СА. – 1977. № 3. – С. 264.

12. Бородин О. Р. Инвектива «Против Рима» памятник средневековой политической поэзии / О.Р. Бородин // СВ. – 1989. – Т. 52. – С. 201.
13. Культура Византии. – С. 604.
14. Подр. см.: Барабанов Н.Д. Византийские филактерии. Специфика арсенала / Н.Д.Барабанов // АДСВ. – 2002. – Вып. 33. – С. 214 – 227.
15. Ecloga: Das Gesetzbuch Leons III und Konstantinos V / Hrsg. v. L. Burgmann. Frankfurt a. M., 1983. – XVII. 44; Zepos I. D., Zepos P. I. Jus graecoromanum. – Aalen, 1962. – Vol. 6: Ecloga privata aucta ex ed. C. E. Zachariae von Lingenthal. – XVII. 40; Epanagoge (corrigendum: Eisagogen) Basilii, Leonis et Alexandri / Ed. C.E. Zachariae a Lingenthal. – Lipsiae, 1892. – XL. 84; Imperatorum Basilii, Constantini et Leonis Prochiron / Ed. C.E. Zachariae a Lingenthal. Heidelberg, 1837. – XXXIX. 78; Basil. LX. 39. 3.
16. Asdrache C. L'apport du temoignage epigraphique a l'histoire medievale de la Thrace // Byzantino-bulgarica. – Sofia, 1981. – Т.7. – P.453; Georgii Vita Theodori Syceoni. – S. 481; Арсеній, єпископ. Житие и подвиги Св. Феодоры Солунской. – Юрьев, 1899. – С. 31; Лопарев Хр. М. Византийские жития святых VIII-IX веков // ВВ. 1915. – Т. 19. – Вып. 1-2. – С. 95; Dobschütz E. Miracula Sti Marii Romai // ВЗ. – 1903. – Bd. 12. – S. 196; Липшиц Е. Э. К вопросу о городе в Византии в VIII – IX вв. // ВВ. – 1953. – Т. 6. – С. 122. История Византии. – М., 1967. – Т. 2. – С. 58.
17. Истрин В. М. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе / В.М.Истрин. – Л., 1930. – Т. 3: Греческо-славянский и славянско-греческий словари. – С. 342.
18. Банк А. В. Прикладное искусство Византии IX-XII вв. Очерки / А.В. Банк. – М., 1978. – С. 90.
19. См.: Banc A. Les steatites. Essai de classification, methodes de recherches // Corsi di cultura sull' arte ravennata e bizantina. – Ravenna, 1970. – P. 355 – 381; Kalavzerou-Maxeiner I. Byzantine Icons in Steatite (Byzantine Vindobonensia, 15 / 1. 2). – Wien, 1985. – P. 5 f.; Durand J. Steatites // Byzantions publiques francaise. – Paris: Reunion des musees nationaux, 1992. – P. 268 – 269.
20. Каждан А. П. Деревня и город в Византии IX-X веков / А.П. Каждан. – М., 1960. – С. 219; Сорочан С.Б. Византийский Херсон... Ч. 2. – С. 1116, рис. 446.
21. Овчинникова Е. С. Миниатюрная мозаика из собрания Государственного исторического музея / Е.С. Овчинникова // ВВ. – 1968. – Т. 28. – С. 221.
22. Латышев В. В. Древности южной России. Греческие и латинские надписи, найденные в южной России в 1895 – 1898 годах / В.В.Латышев / МАР. – СПб., 1899. – №23. – С. 27 – 30; Якобсон А.Л. Раннесредневековый Херсонес / А.Л. Якобсон // МИА. – 1959. № 63. – С. 328, рис. 179, 3 – 4; Яшаева Т. Ю. Сакральные функции энколпионов: реликварий – крест – икона // Символ в философии и религии. Тезисы докл. и сообщений. – Севастополь, 2004. – С. 52-53; Сорочан С. Б. Византийский Херсон... Ч.1. – С. 456, рис. 72, а.
23. Пуцко В. Г. Два фрагмента крестов-энколпионов из Крыма / В.Г.Пуцко // АДСВ: Византия и ее провинции. – Свердловск, 1982. – С. 35.
24. Подвиги св. Модеста, архиеп. Иерусалимского / Изд. Х. М. Лопарев. – СПб., 1892. – С. 32.
25. Якобсон А.Л. Раннесредневековый Херсонес. – С. 328, рис. 179, 1 – 2, 5; 180, 1 – 3; Яшаева Т. Ю. Форма для отливки наперсных крестов из раскопок Херсонеса / А.Л. Якобсон // Культурные памятники в мировой культуре: археологи-

- ческий, исторический и философский аспекты. V Международ. Крым. конф. по религовед. Тезисы докл. и сообщ. – Севастополь, 2003. – С. 50-51.
26. Залеская В. Н. Памятники средневековой греческой эпиграфики из Северного Причерноморья (новые поступления византийского отделения Эрмитажа) / В.Н. Залеская // ВВ. – 1988. – Т. 49. – С. 205.
27. Бородин О. Р. Византийская Италия в VI-VIII вв / О.Р. Бородин. – Барнаул, 1991. – С. 138.
28. Cruikshank Dodd E. Byzantine Silver Stamps. Dumbarton Oaks Research. – Washington, 1961. – P. 247, №88; Stadler P. Der Schatz von Vrap, Albanien // Hunnen + Awaren. Begeleitbuch und Katalog. – Eisenstadt, 1996. – S. 432-437; Залеская В. Н. К интерпретации символики литургических сосудов из собрания Государственного Эрмитажа / В.Н. Залеская // Восточнохристианский храм. Литургия и искусство. – СПб., 1994. – С. 143-144.
29. Лавров А. И. Адыги в раннем средневековье / А.И. Лавров // Сборник статей по истории Кабарды. – Нальчик, 1955. – Вып.4. – С. 28-29; Иерусалимская А. Мешочки для амулетов из могильника Мощевая Балка и христианские «ладанки» / А. Иерусалимская // СГЭ. – 1982. – Вып. 47. – С. 53 – 56; Иерусалимская А. А. Погребальный обряд и некоторые верования раннесредневековых племен Северного Кавказа (По материалам могильника Мощевая Балка VIII – IX вв.) / А.А. Иерусалимская // *Iranica Antiqua*. – Gent, 1983. – Vol. 18. – С. 179-197; Иерусалимская А. Археологические параллели к этнографически засвидетельствованным культам на Северном Кавказе (По материалам могильника Мощевая Балка) / А. Иерусалимская // СЭ. – 1983. – № 1. – С. 102-113; Иерусалимская А. А. Предметы христианского культа из могильника Мощевая Балка / А.А. Иерусалимская // *Художественные памятники и проблемы культуры Востока*. – Л., 1985. – С. 101-106; Иерусалимская А. А. Древняя латунь на торговых путях Кавказа (По материалам могильника Мощевая Балка) / А.А.Иерусалимская // СА. – 1986. – №4. – С. 100-111; Очерки истории Грузии: В 8 т. – Т. 2: Грузия в IV-X вв. – Тбилиси, 1988. – С. 238.
30. Курбатов Г. Л. История Византии / Г.Л.Курбатов. – М., 1984. – С. 113.
31. Lopez R. S. Silk Industry in the Byzantine Empire // *Speculum*. – 1945. – Vol. 20. – № 1. – P. 19; Maniatis G. C. Organization, Market Structure, and Modus Operandi of the Private Silk Industry in Tenth-Century Byzantium // *DOP*. – 1999. – Vol. 53. – P. 319, n. 197.

Summary

In article the cult things of Byzantium which represented all variety of subject matters of religious area in a romains life are investigated. They are considered as a subject matter of craft production and trading operations object. The structure of cult things is specified and their ordering is made, by division into two basic groups: valuable things of a church accessory, made special res sacra of Romania, and personal character cult things. Also trades of handicraftsmen, which were engaged in manufacturing and sale of market cult assortment, and legislative restrictions on such commerce are found out.

Key words: *cult things, Byzantium, craft production, commerce.*

Одержано 11 жовтня 2012 р.